

HLAVNÍ SMĚRY ČESKÉ HISTORICKÉ BALKANISTIKY

Mým úkolem je podat stručný přehled hlavních výsledků české balkanistiky v uplynulých zhruba 8 letech a nastínit podle mého soudu žádoucí priority našeho výzkumu v budoucnosti.

Při bilanci české historické balkanistiky ve sledovaném období lze konstatovat, že přinesla řadu cenných výsledků. Byzantské studie budou posouzeny jinde, podrobný soupis výsledků vědecké aktivity českých balkanistů za léta 1986–1990 je díky péči prof. Ivana Dorovského a jeho spolupracovníků k dispozici.¹ Zde budiž připomenuto, že se dále realizoval již tradiční zájem o problematiku etnogeneze Slovanů, vznik nejstarší slovanské státnosti, samozřejmě o Velkou Moravu a cyrilometodějskou misi.² Relativně menší pozornosti se těšil výzkum balkánských dějin do konce 18. století.³ Objevila se i solidní celková syntetická zpracování, v nichž dějiny Balkánu našly své místo.⁴ Novodobým i nejnovějším dějinám byla věnována řada studií a článků, k dějinám jugoslávským,⁵ bulharským⁶ a rumunským⁷ i celobalkánským,⁸ některé byly zaměřeny i k problematice turecké a řecké.⁹ Čeští historikové se aktivně zúčastnili velkých mezinárodních vědeckých akcí, jako byla např. konference k typologii raně feudálních slovanských států (1986), Druhý mezinárodní sjezd bulharistů (1986), VI. kongres Mezinárodní asociace studií pro jihovýchodní Evropu (1989) ad.¹⁰

Zvláštní místo zaujímají vydané materiály – sborníky referátů, vzešlé z jednání bilaterálních komisí historiků československo–jugoslávské, čsl.–bulharské a čsl.–rumunské nebo z příležitostných zejména mezinárodních konferencí, jež dokládají aktuální badatelský zájem.¹⁰ Činnost bilaterálních historických komisí byla však v posledních letech umrtvena a obnovení vhodných forem systematické vědecké spolupráce s našimi balkánskými kolegy je naléhavým úkolem budoucnosti. Dosti bohatá, leč podle mého soudu nikoli dostatečně systematická byla činnost recenzní a zpravodajská. Náš přístup k nové literatuře je však dnes zejména z finančních důvodů nedostatečný a je třeba hledat všechny cesty, jak tento stav změnit.

Zdá se, že ani podstatná reorganizace vědecké základny na pracovištích bývalé ČSAV a vysokých školách zatím neohrozila existenci his-

torických balkanistických studií, soustředěných dnes v Semináři balkanistiky FF MU, v oddělení obecných dějin 19. a 20. století Historického ústavu AV ČR a na historických pracovištích FF UK v Praze. Jako prvořadý úkol však vyvstává nutnost zabezpečit nazrávající generační obměnu a přes rozdělení společného státu nadále pokračovat v naší plodné spolupráci se slovenskými kolegy.

Není snad třeba hlouběji zdůvodňovat, že také pro českou balkanistiku představují zásadní změny ve střední, východní a jihovýchodní Evropě po r. 1989 výzvu, na níž musíme reagovat. Mám konkrétně na mysli krizový vývoj na Balkáně, jehož hlavním zdrojem je nepochybně krvavý způsob rozpadu Jugoslávie, destabilizující situaci v celé Evropě a vyostřující vztahy mezi balkánskými státy.

Historicky zajisté nezbytná společenská transformace východní Evropy přinesla rozpad paradigmat bipolárního světa (také v historické vědě!) a jen zdánlivě paradoxně vedla k návratu řady stereotypů ideových a politicko-mocenských z dob dávno minulých, v lecčems připomínajících období před I. světovou válkou. Společným jmenovatelem je nacionalismus a to ve svých nejméně žádoucích podobách. Jde o obecný jev.

Naprosto oprávněně a logicky dnes historikové u nás i např. na Balkáně studují dosud okrajová, nebo tabuizovaná témata, dosud „bílá místa“ dějin. Zejména v publicistických výlevech se však často setkáváme i s účelovou manipulací s historickými fakty, jež mají legitimizovat současnou politiku či „národní zájem“. Škody takto způsobené jsou velké: jeden černobílý výklad je nahrazován výkladem bíločerným, mnohdy velmi sugestivním. Povinnost erudovaného historika čelit takovýmto konstrukcím je jasně dána.

Prvořadým úkolem české historické balkanistiky je však fundovaná reakce na posun balkánských historiografií v hodnocení celých etap, jevů i osobností už raně středověkých a zejména novodobých dějin. Samozřejmě nemůžeme suplovat historický výzkum jednotlivých národních historiografií (výjimky mohou jen potvrzovat pravidlo). Jako adekvátní reakce se mi jeví zejména komparativní výzkum.

Velké přehodnocování klíčových etap a problémů národních i balkánských dějin je možno demonstrovat mj. na příkladu chorvatské historiografie. Do popředí zvýšeného badatelského zájmu se zde dostává např. problematika etnogeneze Chorvatů a formování novodobého chorvatského a srbského národa vůbec. Pozornost chorvatských historiků je upřena k otázce podílu autochtonního obyvatelstva – romanizovaných Vlachů na etnogenezi zejména Srbů a bosenských Srbů zvláště, úlohy pravoslavné církve při slavizaci Vlachů a vzniku srbského národa a problému migrací

obyvatelstva vůbec. Širší význam má studium úlohy církvi ve vývoji balkánských národů a jejich státnosti, islámu, geneze makedonského a muslimského národa.

Naše historiky 19. století zajisté zaujme snaha minimalizovat slovanskou a jihoslovanskou komponentu chorvatského ilyrismu a svým způsobem bagatelizovat „jihoslovanskou ideu“ v chorvatském prostředí. S tím se pojí již tradiční výklad, odvíjející kořeny současné „velkosrbské agrese“ od filologických koncepcí Vuka St. Karadžiče či známého „Načertanija“ Iliji Garašanina, na srbské straně zase úvahy o genocidnosti chorvatské politiky a národa již hluboko v minulosti. Všechny tyto otázky i metodologicky daleko překračují užší rámec národních dějin a je třeba se s nimi vyrovnat z hlediska potřeb obecných i našich národních dějin, teorie formování novodobých národů a nacionalismu. Totéž platí o názorech, interpretujících vznik jugoslávského státu r. 1918 jako nelegitimní a neústavní akt a v podtextu jako výsledek „atavistické“ srbské agrese. Srovnání s naší historickou zkušeností a národním unitarismem v meziválečném období je nasnadě. Zvláště ožehavým problémem je otázka viny za genocidu za II. světové války, respektive problém ustašovského, četnického i komunistického teroru, muslimské kolaborace a obětí vzájemné genocidy a válečných ztrát vůbec i srbského fašismu a podílu jednotlivých národů na antifašistickém boji. Velký úkol čeká naší balkanistiku při výzkumu balkánských zemí po druhé světové válce. Kriticky vyvážená a objektivní analýza dějin např. Bulharska, Rumunska a zejména Jugoslávie v tomto období byla totiž u nás nežádoucí a v řadě případů prakticky nemožná.

Tváří v tvář úkolům české historické balkanistiky, jejichž rozsah bylo možno pouze naznačit, naše výzkumné úsilí v posledních 4 letech znamená pouze první krůček. Zanedbatelné ovšem není. Řada historiků zareagovala na zásadní společenský zlom 80. a 90. let a jeho historické souvislosti. Problematika Balkánu byla v tomto smyslu podchycena ve velké syntéze pracovníků bývalého ÚDSVE „Vznik, krize a rozpad sovětského bloku v Evropě 1944–1989, (Ostrava 1991), a v publikaci Ústavu mezinárodních vztahů „Máme národní zájmy?“, Praha 1992.

Zejména v časopise Slovanický přehled byla publikována řada článků, analyzujících národní dimenze současné jugoslávské krize a její historické kořeny,¹¹ situaci v Rumunsku, Bulharsku a Jugoslávii i v Albánii.¹² Týž časopis ovšem přinesl i příspěvky k problematice balkánských měst, hodnocení významných osobností chorvatsko-českých vztahů, o slovenské dokumentační bázi k jednotlivým problémům dějin Balkánu, články k problematice dělnického hnutí a recepce Masarykova realismu ve jiho-

slovanském prostředí i tématickému okruhu II. světové války.¹³ V tisku jsou studie a články k problematice státnosti Bosny a Hercegoviny, sovětizace Rumunska a Albánie a moderního srbského nacionalismu.¹⁴

Větší studie z oblasti novodobých balkánských dějin byly publikovány ve Slovanských historických studiích.¹⁵ Cenným přínosem pro naši balkanistiku je vydání syntetického díla R. Pražáka a kol. Dějiny Maďarska (Brno 1993).

Připraveny do tisku – ovšem zatím s chabými vyhlídkami na vydání jsou přehledné dějiny Rumunska (M. Tejchman), Makedonie (I. Dorovský), národů Jugoslávie do r. 1918 (M. Šesták, L. Hladký, V. Šťastný), Jugoslávie 1918–1991 (M. Tejchman, J. Pelikán). Uvažuje se o možnosti vydání dějin Řecka (V. Vavřínek, V. Hrochová, R. Dostálová, P. Hradečný), nakladatelsky podchyceno je vydání dvousvazkových dějin habsburské monarchie (J. Pánek a kol., M. Šesták a kol.).

V rámci projektů grantových agentur je dnes zabezpečen výzkum problematiky historických souvislostí rozpadu Jugoslávie (M. Tejchman, P. Hradečný, M. Šesták), moderního srbského nacionalismu (J. Pelikán) a československé zahraniční politiky na Balkáně ve dvacátých letech 20. století (J. Kolář).

Ve svém příspěvku jsem se nemohl zabývat vědeckopopularizační činností našich balkanistů. Lze říci, že byla bohatá a cenná. Nicméně musím konstatovat, že Balkán je pro naši společnost ve značné míře „terra incognita“ a že její schopnost alespoň v základních obrysech se orientovat ve složité minulosti i přítomnosti současného Rumunska, Bulharska, Řecka, Turecka, národů bývalé Jugoslávie, Albánie je minimální. Také z tohoto hlediska pokládám za prvořadý úkol historiků–balkanistů připravit syntetická zpracování dějin (zejména novodobých) jednotlivých zemí Balkánu, přinejmenším v podobě vysokoškolských skript. Samozřejmě, že nejde jen o dějiny politické, ale ve stejné míře i kulturní!

Naše snaha zkoumat a poznávat dějiny má svůj neodmyslitelný morální aspekt: musí být prosta předpojatosti, emocí, omlouvání negativních jevů, pouhé „politické pedagogiky“. Vědecký soud historiků a stejně tak i váha jeho občanské morální výpovědi jsou však vždy podmíněny odbornými znalostmi.

POZNÁMKY

1. I. DOROVSKÝ, J. BRONEC, J. CVETLER, I. RAEV: Bibliografie československé balkanistiky za léta 1987–1990, Brno 1992.
2. M. BERANOVÁ, Slované, Praha 1988; L. HAVLÍK: Slovanské státní útvary raného středověku. (Politické postavení, společenské a vládní organizace státních útvarů ve východní, střední a jihovýchodní Evropě od 8.–11. století), Praha 1987; TÝŽ: Kronika o Velké Moravě, Brno 1987; R. TUREK: Byzantský kulturní okruh. Slovensko a české země v 7.–11. věku, Slovenská archeológia 1988, č. 2; L. HAVLÍKOVÁ: Vojenské zákony Velké Moravy a jejich byzantská předloha, ČMM 106, 1987; I. DOROVSKÝ: Solunskite braka i Kliment Ochridski vo češkata i slovačkata literatura, in: Kliment Ochridski i ulogata na Ochridskata kniževna škola vo razvitokot na slovenskata prosveta, Skopje 1989; srov. J. KUKLÍK: Vybrané pojmy z historické geografie. Balkánský poloostrov, Společenské vědy ve škole 1986–1987, č. 4–8.
3. EVROPSKÁ města na prahu kapitalismu, Praha 1986; J. PÁNEK: Účast předbělohorského českého státu v obraně středověké Evropy proti osmanské expanzi, ČsČH 36, 1988, č. 6; M. MAREČKOVÁ: K aktivitě tzv. balkánských obchodníků v první polovině 18. století v karpatské oblasti, SPFFBU, C, 34, 1987; M. ŠESTÁK: Bitva na Kosovském poli, SIPF 1989, č. 6; M. KVAPIL: Česká slavistika o boji na Kosově poli, Práce z dějin slavistiky XIV, Praha 1990.
4. M. HROCH: Obecné dějiny II.: Dějiny novověku. (Vysokoškolská učebnice), Praha 1988; TÝŽ, Evropská národní hnutí v 19. století. Společenské předpoklady vzniku novodobých národů, Praha 1986; D. PICKOVÁ a KOL.: Nástin vývoje evropských zemí v období rozvinutého feudalismu, Praha 1988.
5. J. KOLEJKA: Národy habsburské monarchie v revoluci 1848–1849, Praha 1989; TÝŽ: Bakuninova cesta k nové slovanské politice z roku 1848, SIPF, 1987, č. 5; TÝŽ: Bakuninovo provolání ke Slovanům z prosince 1848 a jeho úsilí o společný postup proti Rakousku, SIPF 1988, č. 2; I. DOROVSKÝ: Ruské revolučně demokratické hnutí a Balkán, SPFFBU, C 36–37, 1989–1990; CT. NEČAS: Na prahu české kapitálové expanze, Brno 1987; TÝŽ: Jihoslovenská problematika v procesech s českými veležrádci, in: Velezdajničků proces u Banjaluci, Banjaluka 1987; TÝŽ: Delatnost službenih lekarki u Bosni i Hercegovini, Istorijski sbornik 9, 1988; TÝŽ: Iz Banjaluke u Prag, Istorijski zbornik 10, 1989; M. ŠESTÁK: Ilija Garašanin a Češi, SIPF 1988, č. 6; L. HLADKÝ: Vývoj slovinského dělnického hnutí (90. léta 19. stol.–1914), SIPF 1987, č. 2; TÝŽ: Sociální demokracie v Bosně a Hercegovině a její styky s českým dělnickým hnutím v období před první světovou válkou, SIPF 75, 1989, č. 3; TÝŽ: Vliv skupiny „zápiskářů“ na Jihoslovenskou sociálně demokratickou stranu na počátku 20. století, ČMM 108, 1989, č. 1; P. CIBULKA: Jihoslovanští vysokoškolští studenti v Brně v meziválečném období, SPFFBU, C–Hist., 34, 1987; A. SKOUPÝ: K vývoji Svazu jihoslovensko–československých lig v letech 1925–1938, Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas Philosophica–Historica, Sborník prací histor. XII, 24–1988; TÝŽ: Jednání o československo–jugoslávské kulturní spolupráci v období 1918–1938, tamtéž, Sbor. prací histor. XI, 23–1986; P. HRADEČNÝ: Politické vztahy Československa a Jugoslávie v letech 1925–1928 v zahraničním a vnitřním kontextu, Praha 1988; TÝŽ: Internal Aspects of Foreign Political Relations between Czechoslovakia and Yugoslavia in the Years 1925–1928, Les Études balkaniques tchécoslovaques, Praha 1987; J. KOLEJKA: Národnostní otázka v programech komunistických stran v letech 1922–1929, SPFFBU C 35, 1988; J. PELIKÁN: Československo–jugoslávské hospodářské vztahy v prvních měsících po skončení druhé světové války, SIPF

- 1987, č. 2; TÝŽ: K některým ekonomickým problémům reemigrace Čechů a Slováků z Jugoslávie v letech 1945–1949, Český lid 76, 1989, č. 3.
6. SL. CHURÝ: Služobná činnost Konstantina Jirečka a pomery v Bulharsku v svetle jeho korespondencie z rokov 1879–1884, SIPF 1987, č. 2; I. DOROVSKÝ: Jan Evangelista Purkyně a Slovanstvo, in: J.E. Purkyně a jeho význam pro společenské vědy, Brno 1988; J. HAUBELT: Purkyně a Bulhaři, SIPF 1988, č. 2; A. ROBEK: Radikální mladočeské hnutí v Bulharsku v 2. polovině 19. století, Český lid 76, 1989, č. 2; TÝŽ: Bulhaři v českém národním obrození, Práce z dějin slavistiky XIV, Praha 1990; ZD. URBAN: Studium Bulharek v Praze (do r. 1878) a jeho význam v dějinách česko–bulharských kulturních vztahů, Práce z dějin slavistiky XIV, Praha 1990; M. MORAVCOVÁ: Počátky působení bulharských zahradníků v českých zemích, Les Études balkaniques tchécoslovaques 1990, č. 8; J. KOLÁŘ: Bulharsko na cestě k socialistické revoluci, Praha 1987; Č. AMORT: Rajko Daskalov, SIPF 1987, č. 5; M. KOLÁŘOVÁ: Organizace bulharských pokrokových studentů v Praze v letech 1918–1938, SIPF, 1987, č. 3; ZD. SLÁDEK: Hospodářské styky mezi ČSR a Bulharskem ve 20. letech, SIPF 1987, č. 3; J. PELIKÁN: Jednání o hospodářské spolupráci mezi Československem a Bulharskem v dubnu 1948, ČSČH 35, 1987, č. 5; TÝŽ: K některým aspektům československo–bulharských hospodářských vztahů v letech 1945–1947, SIPF 73, 1987, č. ; B. AMORTOVÁ: Rozvoj československo–bulharských kulturních vztahů v letech 1945–1947, SIPF 1989, č. 1.
  7. M. TEJCHMAN: Československo–rumunské vztahy ve dvacátých letech, SIPF 1988, č. 3; TÝŽ: 70 let od vzniku jednotného Rumunska, SIPF 1989, č. 1; F. MAINUŠ: Účast rumunské armády při osvobození Československa, Sborník k problematice dějin imperialismu 22, 1987; ZD. SLÁDEK, M. ROMPORTLOVÁ: Československo–rumunské ekonomické vztahy 1924–1929, ČMM 1986, č. 1–2; TÍŽ: Ekonomické vztahy československo–rumunské 1918–1923, SPFFBU C 34, 1987.
  8. M. TEJCHMAN: Válka na Balkáně. Balkánské státy v letech 1941–1944, Praha 1986; TÝŽ: Balkánský fašismus, Praha 1989; BOJ evropských národů proti fašismu v letech 1933–1945 (usp. K. Herman), Praha 1988; ZD. SLÁDEK: Hospodářská Malá dohoda a její nezdar, Historický časopis 36, 1988, č. 6; M. TEJCHMAN: Malá dohoda, Československo a Mnichov, SIPF 1988, č. 4.
  9. A. KRÍKAVOVÁ, M. MENDEL, Z. MÜLLER: Islám. Ideál a skutečnost, Praha 1990; N. ZIMOVA: Kemalist Turkey's Concept of Foreign Relation and its Value in the Contemporary Context: Turkey and the Balkans in the Early 1930, Archív orientální 56, 1988, č. 3; J. MALEČKOVÁ: Cesta k turectví, Nový orient 43, 1988, č. 3; TÁŽ: Probuzení turecké ženy, tamtéž č. 8.; P. HRADEČNÝ: Řecká republika, Praha 1989; I. DOROVSKÝ, Československo–řecké styky a prameny o Arkádii, Universitas 22, 1989; V. HROCHOVÁ: Ohlasy řeckého povstání 1821–1831 v dobovém českém tisku, Les Études balkaniques tchécoslovaques 1990, č. 8.
  - 9a. TYPOLOGIE raně feudálních slovanských států. (Sborník příspěvků z mezinárodní konference Praha 18.–10.11.1986), Praha 1987; VTORI meždunaroden kongres po bálgaristika. Sofija 23.5.–3.6.1986, Sofija 1987–1989; RAPPORTS, Co–Rapports, Communications Tchecoslovaques pour le VI. Congres de l'Association internationale d'Etudes du Sud–Est Européen, Prague 1989.
  10. STOPANSKITE, socijalnité i etnickite promeni na teritorijata na Jugoslavija i Česoslavačka od XVI do sredinata na XVIII vek, Skopje 1986; IDEJNA i politička kretanja kod jugoslovenskih naroda, Čeha i Slovaka u drugoj polovini XIX veka, Beograd 1987; DIALEKTIKA vnitřního a vnějšího faktoru závěrečné etapy národněosvobozeneckého boje národů Československa a Jugoslávie 1944–1945, Praha 1988; VZNIK samostatného československého a jugoslávského státu v roce 1918, Brno 1990; ČESKOSLOVENSKO–bulharské kulturní vztahy, Brno 1990; KOLEKTIVNÍ bezpečnost v Evropě 1933–1938

a spolupráce národů Československa a Rumunska v boji proti fašismu do r. 1945, Praha 1987.

11. J. PELIKÁN: Národnostní otázka v Titově Jugoslávii, SIPF 1992, č. 4; M. TEJCHMAN: Kořeny nenávisli, tamtéž; L. HLADKÝ: Slovinci a jugoslávská krize, tamtéž. Viz dále L. HLADKÝ: Jugoslávská krize a její historické souvislosti, Praha 1993; TÝŽ: Otazníky kolem Bosny a Hercegoviny. (Studijní text), Brno 1993; M. ŠESTÁK: Rozpad současné Jugoslávie a jeho historické kořeny, in: Sylaby. Bílá místa II., Ostrava 1992; M. TEJCHMAN: Specifika vývoje Balkánu ve 20. století, tamtéž.
12. R. PECH: Rumunsko v roce 1989, SIPF 1990, č. 5; A. BOŽINOV: Bulharská republika, tamtéž; P. HRADEČNÝ: Albánie 1990: Hodžovský stalinismus v krizi, SIPF 1991, č. 3; TÝŽ: Cesta do beznaděje: Albánie v závěrečných etapách stalinistické diktatury Envera Hoxhy, SIPF 1992, č. 3; R. PECH: Rumunsko let sedmdesátých. Od liberalismu k represí, SIPF 1992, č. 3; A. BOŽINOV, R. PECH: Jugoslávie 70. let. Reformami ke krizi, tamtéž; J. PELIKÁN: Pronásledování prosovětské opozice po roce 1948, SIPF 1993, č. 2.
13. L. KLUSÁKOVÁ: Město Balkánu na urbánní mapě novověké Evropy, SIPF 1991, č. 5; M. ŠESTÁK: Josip Juraj Strossmayer, SIPF 1990, č. 6; SL. CHURÝ: Bulharští vysokoškoláci v Brně v období ČSR a v Bratislavě v letech 1939–1945 v zřídle některých dokumentů slovenské proveniencie, SIPF 1990, č. 4; TÝŽ: Niektoré dokumenty slovenskej proveniencie o reemigrácii našich krajanov z balkánskych a iných krajín (1945–1947, 1949–1950), SIPF 1993, č. 3; L. HLADKÝ: Slovinští realisté (masarykovci) na začátku 20. století, SIPF 1991, č. 1; TÝŽ: Sociální demokracie v chorvatských zemích a její styky s českým dělnickým hnutím v období před první světovou válkou, SIPF 1990, č. 1; TÝŽ: Slovinští národní radikálové a Masarykova idea drobné práce, SIPF 1991, č. 5; M. TEJCHMAN: Výbor pro zvláštní operace (SOE) a jeho činnost v jihovýchodní Evropě v letech 1940–1944, SIPF 1990, č. 3; TÝŽ: Slovensko–rumunsko–chorvatská spolupráce v letech druhé světové války a Maďarsko, SIPF 1992, č. 2. Srov. dále: J. PELIKÁN: Formování základu moderního srbského státu, Historický obzor 1993, č. 7–8; TÝŽ: Srbsko – období autonomie 30.–60. let 19. století, Historický obzor 1993, č. 5–6, 1994, č. 2.
14. SIPF 1994, č. 1; M. ŠESTÁK: Problém státnosti Bosny a Hercegoviny a její etnicko–nacionální obsah; P. HRADEČNÝ: Sovětizace bez Sovětů – Albánie 1944–1948; M. TEJCHMAN: Sovětizace Rumunska; J. PELIKÁN: Balkánské kruhy Vuka Draškoviće.
15. V. ŽÁČEK: Giuseppe Mazzini a Slované, Slovenské historické studie XVI, Praha 1988; L. HLADKÝ: Představy jihoslovenských socialistů v Rakousku–Uhersku o způsobu řešení národnostní otázky, Slovenské historické studie XVII, Praha 1990; J. VÁVRA: Slovinci, Chorvaté a revoluční Rusko 50.–70. let XIX. století, Slovenské historické studie XVIII., Praha 1992; R. HAVRÁNKOVÁ: „Východní krize“ v 70. letech 19. století v politice staročeské strany, tamtéž; ZD. SLÁDEK: Československo a Jugoslávie v letech 1918–1925, Slovenské historické studie XIX., Praha 1993; M. TEJCHMAN: Ve službách „Třetí říše“. Slovanští vojáci v německých uniformách za 2. světové války, tamtéž.

